

Кравчина Т. В.

ПРИРОДА ТВОРЧОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена вивченню психологічного механізму творчості. Визначені основні рівні та фази творчості. Розглянуті та висвітлені ознаки творчого мислення.

Ключові слова: творчість, мислення, рівні, особистість.

Статья посвящена изучению психологического механизма творчества. Определены основные уровни и фазы творчества. Рассмотрены и освещены признаки творческого мышления.

Ключевые слова: творчество, мышление, уровни, личность.

The article is devoted to the study of psychological mechanism of creativity. The basic levels and phases of creativity are defined. Features of creative thinking are considered and highlighted.

Keywords: creativity, thinking, level, personality.

Проблема формування творчої особистості, пошук ефективних шляхів розкриття творчого потенціалу належить до універсальних проблем психології та зберігає свою актуальність на сучасному етапі суспільного розвитку. Розкриття творчого потенціалу має значення з точки зору буттєвих цінностей особистості, її психологічного здоров'я, сприяючи процесу самоактуалізації.

Виникає питання, як особистість здатна відчувати та реалізувати цю потребу, якими психологічними якостями наділена творча особистість, що відрізняє її від інших?

Питання розвитку творчої особистості вивчалось та продовжує цікавити вітчизняних та західних психологів, серед яких можна назвати Г. С. Костюка, З. І. Калмикову, В. А. Роменця, Я. А. Пономарьова, В. О. Моляко, В. М. Дружиніна, О. І. Кульчицьку, Т. М. Титаренко, В. В. Клименко. Серед західних психологів вагомий внесок у розуміння творчої природи особистості зробили видатні вчені З. Фрейд, К. Юнг, Є. Фромм, Т. Рібо, А. Маслоу, Д. Дьбуї, Р. Стернберг, Дж. Гілфорд, Е. де Боно та ін.

У сучасній психології існує уявлення про особистість як відкриту багатовимірну цілісну систему, що розвивається (Костюк Г. С., Аманьєв Б. Г., Максименко С. Д., Непомнящая Н. І).

Метою статті є аналіз психологічного механізму творчості як необхідного складника у контексті навчально-професійної діяльності представників гуманітарного профілю.

Творче мислення, творчі здібності формуються через творчу активність особистості, що є особливо важливим у контексті навчально-професійної діяльності саме представників гуманітарного профілю. Творчий потенціал особистості – складна структура, що включає емоційну культуру, систему культурологічних, професійно-педагогічних знань, широку загальнокультурну ерудицію, генетичне задане обдарування, гуманітарний світогляд, образне мислення, здатність моделювати різноманітні способи творчої діяльності.

Творчий потенціал розвивається поступово, поетапно, через збагачення творчого досвіду, систематичне спрямування на творчу діяльність, виховання потреби у творчості.

Творча самореалізація в широкому смислі становить основну якість, невід’ємну характеристику психічно здорової людини. Так, за А. Маслоу, психічно здорова людина – це щаслива людина, яка живе в гармонії з собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи свої здібності й обдарованість [1].

Винахідництво, раціоналізаторство, взагалі різноманітні процеси в сучасному виробництві, в яких виявляється творчий навчально-професійний потенціал, забезпечують найбільш суттєві прогресивні зміни у виробництві й соціумі. Важливим для суспільства є не тільки генерація нових ідей і технічних рішень, а й уміння сприймати й розуміти нове, поважати свіжі, навіть незрозумілі ідеї, впроваджувати їх, не протидіяти новому [2].

Під творчістю розуміється передусім процес створення нового, корисного продукту. За обсягом принципової новизни результату розрізняють чотири рівні творчості. Перший, найвищий рівень характеризує процес творчості, який приводить до принципово нового результату, нового для всього людства, а може, нового й у космічному масштабі. Це твори геніальних письменників, художників, композиторів, винаходи та відкриття, які перетворюють життя людини й людства в найрізноманітніших напрямках (від атомної бомби до пеніциліну). Зрозуміло, що творчість такого рівня (абсолютна, об’єктивна новизна продукту творчості) властива досить вузькому колу творців-геніїв, є прерогативою еліти людства.

Другий рівень творчості стосується продукту, який є новим для досить великого кола людей, скажімо для певної країни світу. Деякі винаходи з'являються одночасно або з певним інтервалом у різних країнах, однак відповідний рівень творчості, безумовно, досить високий.

Третій рівень характеризує новизну творчого продукту для значно меншого, обмеженого кола людей. Найочевиднішим прикладом творчості цього рівня є раціоналізаторська пропозиція, що реалізується, як правило, в межах якогось підрозділу підприємства, в найкращому випадку – галузі.

I, нарешті, четвертий рівень торкається творчості, новизна продукту якої є суб'єктивною, відносною, значущою тільки для самої людини, що творить. Однак такий обмежений обсяг цього рівня творчості не заважає бути чи не найважливішим, початковим етапом в оволодінні вищими рівнями творчості, формуванні вмінь і навичок загальної креативності.

Критерій новизни й оригінальності не є єдиним для визначення творчості. Оскільки творчість – це вид людської діяльності, то деякі спеціалісти наголошують на можливості виявляти мету творчості (творчої задачі), а також об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивні особистісні якості – знання, уміння, позитивна мотивація, творчі якості) передумови для творчості. Справжня творчість має сприяти розвитку людської особистості, людської культури.

Відоме розвинуте Г. Костюком та його студентами трактування діяльності як процесу розв'язування задач. Зрозуміло, що досить логічним є його екстраполяція на творчу діяльність, що постає як процес розв'язування творчих задач [3].

Ще Л. Виготським [4] обґрунтована потреба у виділенні в психологічному дослідженні одиниці як структури меншого обсягу, що зберігає водночас усі основні риси цілого. Таке виділення творчої задачі як кванта, одиниці творчої діяльності надає можливість дослідити творчість, яка поглинає всі особистісні сили людини, всю її діяльність і часто саме з цієї причини важко піддається науково-психологічному дослідженню.

Закономірності й механізми творчого процесу сьогодні проаналізовані далеко не повністю, відповідні дослідження тривають. Однак визначено центральну ланку психологічного механізму творчості (Я. Пономарьов). Згідно з цим підходом, ця ланка характеризується єдністю логічного (що розуміється як дії зі знаковими моделями) та інтуїтивного (що тут розуміється як дії з оригіналами). Функціонування механізму творчості проходить, за Я. Пономарьовим, кілька

фаз, а саме: 1) логічного аналізу проблеми – використання наявних знань, виникнення потреби в новому; 2) інтуїтивного розв’язування – задоволення потреби в новому; 3) вербалізації інтуїтивного рішення – набуття нового знання; 4) формалізації нового знання – формулювання логічного рішення [5].

Принципове значення у творчому процесі має так званий непрямий (або побічний) продукт творчої діяльності, який не відповідає безпосередній усвідомленій меті і є здебільшого неусвідомленим. Для роз’яснення цього поняття можна навести такий приклад. Скажімо, листи паперу, що лежать на столі, здуває вітер. У людини виникає бажання чимось їх придавити (книгою, папкою тощо). Виконавши відповідну дію, людина часто не може відповісти, яким предметом скористалася, де саме поклала його (це і є непрямий продукт). Деякі властивості цього предмета, суттєві з точки зору мети дії (обсяг, маса), людина усвідомлює. Тут ідеться про прямий продукт дії.

Цікаво, що людина не може безпосередньо використати непрямі продукти в усвідомленій регуляції подальших дій. Безпосередньо цей продукт виступає лише в об’єктивно зафіксованому результаті дії – перетвореннях об’єкта. Такі неусвідомлені перетворення, неусвідомлений досвід інколи містять у собі шлях до розв’язання творчої задачі.

Дослідники перешкод, які можуть виникати на шляху творчої діяльності, визначають, що головними із них є висока тривожність, психологічна інерція, сутність якої полягає в дотримванні старої парадигми знання. Тим самим ігнорується можливість для виникнення нового розуміння проблеми. Експериментально було доведено, що люди намагаються знати ті факти, які підтверджують їхні думки, а не які їх спростовують. Саме така інерція, тобто дотримання традиційних поглядів, і стоїть на заваді творчості. Але існують методи подолання психологічної інерції, зокрема, відмова від минулих поглядів та намагання подивитися на проблему з інших позицій.

Класифікація фаз творчості, яка пропонується різними авторами, багато в чому подібна.

Перша фаза (свідома робота) – підготовка – особливий діяльнісний стан, що є передумовою для інтуїтивної нової ідеї.

Друга фаза – (безсвідома робота) – визрівання – безсвідома робота над проблемою, інкубаційний період розвитку ідеї.

Третя фаза – (перехід безсвідомого в свідоме) – натхнення в результаті безсвідомої роботи в сферу свідомості переходить ідея рішення (наприклад, відкриття, створення шедевра літератури, мистецтва спочатку у вигляді гіпотези).

Четверта фаза (свідома робота) – розвиток ідеї, її оформлення і перевірка. Процес творчості безпосередньо пов'язаний з процесом мислення, який характеризується низкою ознак. По-перше, творче мислення є пластичним. Творчі люди пропонують багато рішень у тому випадку, коли звичайна людина може знайти одне чи два рішення. По-друге, воно рухливе: для нього не є складним перейти від одного аспекту проблеми до іншого, не обмежуючись однією точкою зору. І, нарешті, творче мислення є оригінальним. Воно породжує несподівані, небанальні, незвичні рішення.

Дані досліджень свідчать, що для здійснення творчого відкриття необхідні не тільки креативні й когнітивні здібності, але й те, що воно є продуктом двох типів мислення: дивергентного і конвергентного. Відомий теоретик творчого процесу В. Моляко виділяв два засоби творчих процесів, мисленневих операцій: конвергентне і дивергентне [2].

Конвергентне мислення спрямоване на отримання результатів, які визначаються тим, що відновлюють у пам'яті ті знання, що були набуті раніше. Конвергентне мислення залишається в рамках формальної логіки і не робить тих фантастичних стрибків, які необхідні для отримання нового.

У процесі конвергентного мислення людина реалізує не всі свої мисленневі можливості.

Дивергентне мислення, навпаки, пов'язане з відмежуванням від звичного, очікуваного, в ньому є раптові асоціативні переходи, логічні розриви, перебіги думки, які нібито незрозумілі.

Науковці виділяють шість типів здібностей, притаманних дивергентному мисленню, а саме: проникливість у пошуках проблем, швидкість мовлення, легкість генерування ідей, гнучкість, віддаленість та оригінальність асоціацій. Дивергентне мислення пов'язане з генеруванням великої кількості несподіваних альтернатив.

Конвергентне та дивергентне мислення називаються ще шаблонним та нешаблонним. Люди, які мислять шаблонно, вибирають згідно з їх точкою зору найрозумнішу позицію, а потім, розвиваючи її логічно, намагаються вирішити проблему. Щодо тих, хто мислить нешаблонно, то вони віддають перевагу новому поглядові на проблему та дослідження її з різних точок зору, замість того, щоб дотримуватися раз обраної позиції.

Слід зауважити, що шаблонне мислення завжди вважалося єдиним правильним мисленням. Логіка як яскрава форма такого мислення вважалася за взірець, при цьому не враховувалися її недоліки. Нешаблон-

не мислення яскравіше демонструє себе в дії. Більш того, нешаблонне мислення не тільки вирішує проблеми, а має справу з новим поглядом на речі і різноманітними ідеями. Один із засобів нешаблонного мислення полягає в навмисному використанні раціоналізованої здібності розуму. Деякі люди настільки переймаються ідеєю нешаблонного мислення, що розпочинають постійно використовувати його замість шаблонного. Більшість людей взагалі заперечують необхідність нешаблонного мислення, вважаючи, що для них цілком достатньо одного шаблонного, логічного. Фактично ж ці два типи мислення не виключають, а доповнюють один одного: вони компліментарні. У тому випадку, коли проблему неможливо вирішити завдяки шаблонному мисленню, або коли виникає потреба в новій ідеї, слід застосовувати нешаблонне мислення. Оскільки нешаблонне мислення спрямоване на відкриття нової ідеї, то його можна віднести до творчого. Різниця між шаблонним і нешаблонним мисленням полягає в тому, що при шаблонному мисленні логіка керує розумом, а при нешаблонному – вона його обслуговує.

У цій статті вивчалось уявлення про творчу особистість та її прояви, представлені в різних психологічних концепціях, особлива увага приділялась вивченню творчості та творчої особистості в рамках гуманістичного підходу.

Звертаючись до концепцій вітчизняних та зарубіжних авторів, нам вдалось висвітлити деякі аспекти, що стосуються особливостей психічних властивостей творчої особистості: характеру, здібностей, особливостей її когнітивної, мотиваційно-потребнісної та афективної сфери, розглядалися соціально-психологічні аспекти її життя. Згідно з представниками гуманістичного підходу кожна людина потенційно наділена творчим потенціалом, проте визначальною передумовою для його реалізації є сукупність внутрішніх та зовнішніх умов розвитку особистості.

Творчою можна розглядати особистість, здатну до постановки та оригінального вирішення задач з високим рівнем мотивації до реалізації своїх ідей. Серед важливих психологічних особливостей творчих людей психологи відзначають: незалежне мислення, свіжість та цілісність сприйняття, інтуїцію, в особистісному аспекті виділяють: оригінальність, ініціативність, безпосередність, чесність, працездатність, ентузіазм, високу самооцінку.

Література:

1. Маслоу А. Мотивация и личность. – 3-е изд. (Абрахам Маслоу) – СПб. : Питер, 2003. – 352с. (Серия “Мастера психологии”).

2. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / Актуальні проблеми сучасної української психології. До 60-річчя від дня народження академіка С. Д. Максименка: Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. члена-кореспондента АПН Н. В. Чепелевої. – К., Нора-прінт, 2002. - Вип. 22. – С. 221-229.

3. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. – М., “Политиздат”, 1988. – 245с.

4. Высоцкий С. Е. Формирование социально-психологического климата студенческой группы как средство установки профессионально-педагогических качеств будущего учителя. – Волгоград, “Волга-пресс”, 1993. – 456с.

5. Чепелева Н. В. Становлення професійної компетентності в процесі вузівської підготовки практичних психологів / Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. – К. : Гнозис, 1998. – 605 с.